

Usporedba običaja Morlaka u Dalmaciji na temelju časopisa Zora dalmatinska i Fortisova djela Put po Dalmaciji

Jugovac, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:631999>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
RIJEKA

Ivana Jugovac

USPOREDBA OBIČAJA MORLAKA U DALMACIJI NA TEMELJU ČASOPISA *ZORA*
DALMATINSKA I FORTISOVA DJELA *PUT PO DALMACIJI*

- završni rad -

RIJEKA, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
RIJEKA

USPOREDBA OBIČAJA MORLAKA U DALMACIJI NA TEMELJU ČASOPISA *ZORA*
DALMATINSKA I FORTISOVA DJELA *PUT PO DALMACIJI*

- završni rad –

Mentorica: doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Studentica: Ivana Jugovac

Studij: Dvopredmetni studij Povijesti i Hrvatskog jezika i književnosti

Akadska godina: 2021./2022.

RIJEKA, 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POVIJEST DALMATINSKOG PROSTORA U 18. i 19. STOLJEĆU.....	2
3. ALBERTO FORTIS	3
3.1. O njegovu djelu <i>Put po Dalmaciji</i>	4
3.2. Asanaginica	6
4. O ČASOPISU <i>ZORA DALMATINSKA</i>	7
5. IME I PODRIJETLO MORLAKA	9
6. <i>MORLAKIZAM</i>	10
7. O OBIČAJIMA MORLAKA	10
6.1. Fortisov opis običaja Morlaka	11
6.2. Opis Morlaka od strane autora <i>Zore dalmatinske</i>	11
7. USPOREDBA OBIČAJA	13
7.1. Vjera i svetkovine.....	13
7.2. Praznovjerje i osveta	14
7.3. Gostoljubivost i (ne)prijateljstva	15
7.4. Moralne i obiteljske vrline.....	17
7.5. Vrijednosti i zanati	17
7.6. Odjeća, ples i glazba.....	18
7.6.1. Ženska nošnja	22
7.7. Autohtona jela	23
8. ZAKLJUČAK	25
Popis literature.....	26
Popis priloga.....	28

1. UVOD

Na odabir istraživanja upravo ove teme potakla me zainteresiranost o Morlacima koju sam stekla na kolegiju „Hrvatska srednjovjekovna i renesansna književnost“ na Dvopredmetnom dodiplomskom studiju hrvatskog jezika i književnosti u sklopu kojeg smo proučavali Fortisovo djelo *Put po Dalmaciji* iz 1774. godine. Fortis je bio izrazito naklonjen Morlacima, hvalio ih je i idealizirao, no s druge strane im je u djelu pridao gotovo pa oksimoronski naziv “plemeniti divljaci”.

Rad je koncipiran tako da se na početku, u uvodu, kako bi rad dobio potpunije značenje, govori o širem kontekstu povijesti Dalmacije u 18. i 19. stoljeću, o Fortisovoj biografiji, osnovnim informacijama o njegovom djelu *Put po Dalmaciji* te o povijesti i radu časopisa *Zora dalmatinska*. Potom će biti riječi o podrijetlu Morlaka i njihovim običajima, na osnovu Fortisova djela *Put po Dalmaciji* te časopisa *Zora dalmatinska*. Podaci o Morlacima koji će biti spomenuti u radu temeljeni su na određenoj građi *Zore dalmatinske* od 1844. do 1846. godine. Spomenuti izvori će se u radu komparirati kako bi se došlo do željenog cilja, a to je prikazivanje različitog pogleda na isti narod, Morlake.

Cilj rada jest istražiti koji se običaji Morlaka navode u djelu Alberta Fortis te u časopisu *Zora dalmatinska*. Na osnovu istraživanja i usporedbe dvaju izvora ću pomnije prikazati koja slika im se pridaje u očima autora i tadašnjeg lokalnog stanovništva Dalmacije. Na to pitanje pokušat ću odgovoriti usporedbom navedena dva izvora, od kojih je jedan iz 18. a drugi iz 19. stoljeća, što će se pokazati kao vrlo bitna stavka. Navedenu tezu da se Morlaci smatraju divljacima zbog svojih zastarjelih običaja i praznovjernih vjerovanja, što napose dovodi do otežana asimiliranja s dalmatinskim stanovništvom, kroz ovaj ću rad pokušati potvrditi ili osporiti.

2. POVIJEST DALMATINSKOG PROSTORA U 18. I 19. STOLJEĆU

Dalmacija je gotovo cijelo 18. stoljeće bila dio Mletačke Republike.¹ Na čelu Pokrajinske uprave je stajao generalni providur, te su u svrhu očuvanja uprave djelovale i druge institucije poput kneza, kapetana, plemićkih vijeća itd.² Mletačka Dalmacija je bila podijeljena na 22 upravno administrativne jedinice te se sastojala od 280 000 stanovnika.³ 1797. godine Mirom u Campoformiju Mletačka Republika nestaje sa geopolitičke karte Europe, kao i njena višestoljetna uprava na istočnojadranskoj obali.⁴ Francuzi su već 1806. godine preuzeli vlast nad prostorom Dalmacije. Novi ideali kojima korijen potječe iz francuske revolucije došli su na prostor Dalmacije, Francuzi uvode napredniju upravu i veće slobode među pukom.⁵ Francuska uprava u Dalmaciji je organizirana tek 1806. godine. Središte cjelokupne uprave je bila zemaljska vlada sa sjedištem u Zadru, zvana providurija, na čijem čelu je stajao generalni providur.⁶

Nakon pada Napoleona završila je i francuska vladavina nad Dalmacijom, koja je odredbama Bečkog kongresa 1814. i 1815. godine službeno pripojena Austrijskoj Carevini. Druga austrijska uprava zadržala se više od stotinu godina, sve do završetka Prvog svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije.

Bečki dvor je, s ciljem boljeg povezivanja prostora od otoka Raba do Budve, osnovao posebnu teritorijalnu jedinicu - *Kraljevinu Dalmaciju*. Radi istog cilja je papinskom bulom osnovana zadarska crkvena metropolija kojoj su bile podređene sve dalmatinske biskupije, čak i prijašnja nadbiskupska središta, Split i Dubrovnik. Također, od 1816. do 1822. godine osnovani su i svi središnji pokrajinski organi u Zadru, s guvernerom kao upraviteljem i "predsjednikom" vlade, kao i područna tijela uprave, te je izvršena i sudska reorganizacija. U tom razdoblju utemeljena upravna i sudska tijela bit će na snazi sve do 1852./1854. i 1868. godine, kada na snagu stupa nova upravno-sudska organizacija, koja će se zadržati do 1918. godine.

¹ Peričić, Šime, 1980., str. 13.

² Isto., str. 25., 26., 28.

³ Isto., str. 15., 23.

⁴ Hrvatska enciklopedija, *Dalmacija* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13743>)

⁵ Bralić, Ante, 2010., str. 537.

⁶ Mimica, Bože, 2003., str. 471.

U prvoj polovici 19. stoljeća dolazi do pokretanja preporodnog časopisa *Zora dalmatinska*, koja počinje izlaziti 1844. godine u Zadru.⁷ Pokrateč i urednik časopisa je bio Ante Kuzmanić⁸, a u časopisu je surađivao i pjesnik Petar Preradović, časnik austrijske vojske, tada poručnik, koji je dotada pisao njemačkim, a otada hrvatskim jezikom.⁹

3. ALBERTO FORTIS

Alberto Fortis je bio talijanski putopisac, teolog, prirodoslovac i redovnik. Rodio se u Padovi 11. listopada 1741. godine pod imenom Giovanni Battista (Ivan Krstitelj) Fortis. Živio je i stvarao u razdoblju za koje je karakteristično nestajanje starog svijeta posljedicom francuske građanske revolucije, te pojavom prosvjetiteljstva i racionalizma. U mladim danima života stupio je u padovansko sjemenište i u augustinski red, te je sa napunjenih 16 godina postao redovnikom, preuzevši ime Alberto.¹⁰ 24-godišnji Fortis je na svoje prvo istraživačko putovanje krenuo 1765. godine, i to upravo u Istru, upoznavajući tako slavenski, hrvatski svijet i ljude.¹¹

U travnju 1772. godine je izašao iz augustinskog reda i postao opat. Nakon oslobođanja obaveza prema redu, Fortis se posvetio uređivanju i nadopunjavanju rukopisa *Put po Dalmaciji*, što ga je okupiralo sve do kraja 1773. godine. *Put po Dalmaciji* konačno je objavljen u travnju 1774. godine u dva sveska.¹² Alberto Fortis je svoje najbolje djelo posvetio dalmatinskom narodu, sa kojim se osjećao prirodnije i sretnije nego sa svojim narodom.¹³ Fortis je bio veliki zaljubljenik u dalmatinski kraj i njegove stanovnike, što se primjećuje i po tome što je, od prirodopisca, zapisivača i promatrača, postao i analitičar naravi i savjetnik privrednik (ponajviše poljoprivrednih) reformi.¹⁴

Također, na putovanjima po Dalmaciji uočio je kako u urbanoj i seoskoj sredini prevladava siromaštvo, korumpiranost činovništva, loše upravljanje, neznanje i zatucanost stanovništva.

⁷ Zaninović, Mate, 1978., str. 10.

⁸ Hrvatski publicist. Borio se protiv germanizacije i talijanizacije, te je bio na čelu zadarskog jezično-kulturnog kruga. Pokrenuo je više od 15 listova, među kojima je posebno značajan prvi hrvatski pravni list *Pravdonoša* (1851. g.) koji je među prvima počeo koristiti standardnu hrvatsku pravnu terminologiju.

Hrvatska enciklopedija: *Kuzmanić, Ante* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34827>)

⁹ Valentić, Čoralić, 2003., str. 391.

¹⁰ Bratulić, 2004., str. 10.

¹¹ Bratulić, 2004., str. 11.

¹² Bratulić, 2004., str. 12. – 14.

¹³ Bratulić, 2004., str. 28.

¹⁴ Bratulić, 2004., str. 12.

Prema njegovom mišljenju, za većinu su tih problema zaslužni popovi i fratri koji još više zatupljaju stanovništvo, umjesto da ga prosvjećuju.¹⁵ Nadalje je za Fortisa zanimljivo spomenuti činjenicu kako je htio postati sveučilišni profesor, no to mu se nažalost nikada nije ostvarilo. Čak ni nakon objavljivanja senzacionalnog djela *Put po Dalmaciji* nije uspio zadiviti krugove koji su odlučivali tko će dobiti katedru prirodopisa na Padovanskom sveučilištu. S obzirom da mu se želja nije ostvarila se počinje baviti znanstvenom publicistikom, te 1774. godine postaje jedan od glavnih suradnika časopisa *Giornale enciclopedico*. Isto kao i u svojim knjigama, i u novinama preuzima ulogu reformatora i predlagача za opće dobro, zbog čega je na koncu proglašen heretikom te opet nije dobio katedru.¹⁶

Fortis je sveukupno dvanaest puta posjetio i boravio na području današnje Dalmacije, u razdoblju od 1765. do 1791. godine. Posljednje putovanje ostvario je 1791. godine, nakon deset godina obavljanja službe na napuljskom dvoru, kada je putovao preko Korčule, Rogoznice i Poreča. Nakon bitke kod Marenga (1800. g.) Fortis se vratio u svoju domovinu te je postao upravitelj Talijanskog instituta u Bologni. Vodio je i sređivao ogromnu knjižnicu, te povremeno slao prijateljima u Dubrovniku knjige, pogotovo one koje su bile zabranjene. Preminuo je u Bologni 21. listopada 1803. godine, a prije smrti si je napisao epitaf (koji ne stoji na njegovu grobu): „Tu počiva Alberto Fortis. Isukrste, Njegovim se grijesima smiluj! Redovnik bje. Prosudi sad jel' bio loš!“¹⁷

Veliki doprinos u proučavanju Fortisova života i njegovih djela donosi hrvatski romanist, profesor Žarko Muljačić. On je otvorio put daljnjem istraživanju tako što je započeo rekonstruirati Fortisove boravke u Dalmaciji te je također otkrio identitet njegovih mecena i prijatelja, pratio njegova putovanja, pa na kraju opisao njegove spise. Time je zadobio titulu najboljeg fortisologa.¹⁸

3.1. O njegovu djelu *Put po Dalmaciji*

Fortisov *Put po Dalmaciji* je nakon svog izlaženja doživio veliki europski uspjeh, te je ubrzo preveden na francuski, njemački i engleski jezik. Prijevodi cijelog djela, posebno poglavlja o Morlacima, omogućili su Europljanima da se po prvi puta susretnu i upoznaju sa dalmatinskim krajem i običajima njegovih stanovnika. Također, knjiga je mnoge književnike i

¹⁵ Muljačić, 1996., str. 122.

¹⁶ Bratulić, 2004., str. 14.

¹⁷ Bratulić, 2004., str. 17.

¹⁸ Bratulić, 2004., str. 9.

ljude potakla na istraživanje hrvatskog kraja i naroda te iz tog razloga svjedočimo nekolicini djela koja se bave upravo tom temom. Stoga se može reći da je Fortisova knjiga i njezini kasniji odjeci osmislili pojam *morlakizma* ili *morlaštva* u europskim književnostima.¹⁹ Knjiga je u potpunosti prevedena na hrvatski tek 1984. godine. U knjizi najviše dolazi do izražaja poglavlje u kojem se idealizira život seljaka u zaleđu Dalmacije (Morlaka), a u drugoj knjizi iznosi aktualna gospodarska, zemljopisna i etnička pitanja.²⁰ U prvoj knjizi opisana su mjesta od Zadra do Šibenika, dok se u drugoj knjizi opisuju mjesta od Trogira do Makarskog primorja.

U razdoblju u kojem je Fortis objavio *Put po Dalmaciji* otkrivanje nepoznatih i egzotičnih zemalja se smatralo književnom modom. Sukladno vremenu, i Fortisov *Put po Dalmaciji* je osmišljen i napisan u obliku znanstvenog putopisa, te je namijenjen prvenstveno istraživačima prirode i starina. Fortis je rusovskom optikom uvelike promijenio gledište s kojega se promatralo područje Dalmacije i njene tadašnje stanovnike općenito. Bez straha i ikakvih predrasuda se upustio u istraživanje današnje Hrvatske, svijeta kojeg je Europa tada najčešće promatrala kao svijet nasilja, te hrvatskih vojnika, uviđajući kako su to vrlo gostoljubivi i miroljubivi ljudi.²¹ Josip Bratulić navodi kako je Fortis sebe smatrao ponajprije znanstvenikom, prosvjetiteljem, a ne književnikom. No, koliko god da se Fortis pokušao odvojiti od uloge književnika, to mu na koncu nije uspjelo jer *Put po Dalmaciji* posjeduje literarnu i estetsku vrijednost, te narativnost. Budući da prirodnoznanstvena tematika treba slijediti antički uzor, Fortisu su za iskaz kao uzor poslužila Plinijeva pisma, dok za putovanjem podzemljem spominje Dantea i Younga.²²

Put po Dalmaciji spada među najzanimljivija djela talijanske književnosti druge polovice 18. stoljeća, no njegovi su odjeci mnogo manje primijećeni u Italiji nego u ostatku Europe. Prethodnik književnih polemika i nesuglasica vezane za Fortisov *Put* jest Sinjanin Ivan Lovrić koji je, želeći ispraviti i dopuniti pojedine Fortisove iskaze, 1776. godine objavio *Primjedbe o Putu u Dalmaciju opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*.²³ Fortisov *Put po Dalmaciji* i Lovrićeve *Bilješke o Putu po Dalmaciji* u predromantičkoj Europi potakli su veliki interes za istraživanje nepoznatog, neiskvarenog, herojskog.²⁴ Osim interesa za istraživanje je kod domaćeg stanovništva potaknut i onaj za gospodarstvo. Gospodarstvo je postalo glavna

¹⁹ Bratulić, 2004., str. 9.

²⁰ Muljačić, 1996., str. 11.

²¹ Bratulić, 2004., str. 19. – 20.

²² Bratulić, 2004., str. 21.

²³ Bratulić, 2004., str. 23. – 24.

²⁴ Bratulić, 2004., str. 26.

tema raspravljanja prosvijećenih dalmatinskih fiziokrata, no konzervativna i odveć iscrpljena mletačka vlast nije dopuštala da se to otvoreno iznosi u javnosti. Fortis je poglavlje o Morlacima posvetio svom meceni, Johnu Stuartu, kojemu je želja bila dokazati i poduprijeti jednu književnu fikciju o Škotskoj. Upravo je iz tog razloga slika dalmatinskog kraja koju je Fortis iznio u svom djelu postala uzor i nadahnuće za daljnja djela u sklopu europskog romantizma (krajem 18. i početkom 19. stoljeća). Bitno je navesti da se Fortisova slika nije posve podudarala sa stvarnom „Morlakijom“ u kojoj je tada vladalo siromaštvo, bolesti, pa čak i kuga.²⁵

3.2. Asanaginica

Fortis je svoje djelo unaprijedio i učinio ga dodatno značajnim dodavši narodnu pjesmu, *Asanaginicu*. Uvidio je iznimnu vrijednost pjesme, stoga ju je preveo na talijanski jezik i objavio, te prepisao latinicom i opremio je glagoljicom, crkvenom i brzopisnom ćirilicom (bosančicom).²⁶ *Asanaginica* (*Hasanaginica*) je hrvatska usmena balada, pučka pjesma koja je nastala prije dva i pol stoljeća (između 1646. i 1649. godine) u Imotskoj krajini, pretpostavlja se na pučkoj ikavici s toga prostora. Balada je u kratkom roku postala vrlo popularna, što nam govori i činjenica da je od 1774. godine do prve interpretacije hrvatskog izvornika, koju je objavio Vuk Stefanović Karadžić, prevedena čak na sedam europskih jezika (njemački, francuski, švedski, ruski, latinski i mađarski). Balada je, zahvaljujući tim prijevodima, postala veoma cijenjena u krugu europskih romantičara, a nakon toga uslijedile su i dvije redakcije V. S. Karadžića na srpski jezik (1814. i 1846. godine).²⁷ *Asanaginica* je postala prethodnicom naših narodnih pjesama.²⁸

Od samog početka je *Asanaginica* ušla u sferu zanimanja u smislu novog predromantičarskog književnog osjećaja za autohtone arhaične kulture i fenomen narodnog stvaralaštva, koje je potpuno drugačije od prosvjetiteljskog ukusa. Primjerice, što se tiče njemačke sredine, književna obrada morlačkih motiva započinje upravo s *Hasanaginicom*, kojom je Goethe fasciniran te ju prevodi na njemački jezik. Budući da Fortis nije iznio na koji je način došao do samog teksta pjesme i tko mu je poslužio kao kazivač (jer ga je vrlo vjerojatno imao), taj nam je podatak još uvijek nepoznat, no Žarko Muljačić pretpostavlja da je pjesmu saopćila djevojka imenom Stana iz sela Drvenjaka na obroncima Svilaje kod Driša.²⁹ Fortis je imao velikog

²⁵ Bratulić, 2004., str. 27.

²⁶ Bratulić, 2004., str. 21. -22.

²⁷ Lukežić, <https://hrcak.srce.hr/112147>

²⁸ Bratulić, 2004., str. 20.

²⁹ Muljačić, 2011., 78. – 86.

poštovanja prema svom meceni Johnu Stuartu, stoga da ga ne bi povrijedio nije uspoređivao *Asanagicu* sa škotskim bardom Ossianom, ali navodi kako se njezina ljepota nalazi u homerskoj jednostavnosti.³⁰

4. O ČASOPISU *ZORA DALMATINSKA*

Prva polovica 19. stoljeća je razdoblje koje hrvatska historiografija najčešće naziva dobom „pretpreporoda“ i „preporoda“. U tom razdoblju, točnije 1844. godine, pojavljuje se tjednik *Zora dalmatinska*, kao prvi hrvatski preporodni list na hrvatskom jeziku u Dalmaciji. Časopis je izlazio u Zadru, a prestao je izlaziti 1849. godine zbog pooštrene cenzure. Za pokretanje i uređivanje tjednika zaslužan je hrvatski liječnik, novinar i publicist dr. Ante Kuzmanić, uz pomoć tiskare braće Battara.³¹

Ante Kuzmanić, nakon što je upoznao i pročitao neke od pjesama Petra Preradovića, odlučio ga je pozvati na suradnju, na što je Preradović pristao. Preradović se tada još nije u potpunosti izvrsno služio hrvatskim jezikom jer je u Austriji završio vojne škole na njemačkom, no Kuzmanić je bio uporan i poticao Preradovića na spisateljski rad. Ubrzo je Preradović napisao pjesmu *Zora puca, bit će dana* koja je objavljena na naslovnici prvog broja časopisa *Zora dalmatinske* te je bila nagovještaj nove zore, odnosno preporoda koji će uslijediti.³²

Zora dalmatinska je odigrala iznimno važnu ulogu u procesu oblikovanja i jačanja hrvatskog nacionalnog identiteta, točnije, zagovarala je sjedinjenje svih hrvatskih zemalja. No, časopis je bio nastrojen prema politici dalmatinskog autonomaštva, a to vidimo po tome što je sve do 1848. godine zadržao „dalmatinski“ pravopis.³³

Bitno je spomenuti da tada dolazi i do pojave pretplatništva, odnosno novog izdavačko-knjižarskog fenomena, koji je imao za cilj pružanje ogromne financijske potpore za tiskanje djela, osobito onih na hrvatskom jeziku. Davanje financijske potpore se u to vrijeme smatralo domoljubnim činom kojim su pretplatnici imali čast sudjelovati u preporodu hrvatske knjige i

³⁰ Bratulić, 2004., str. 21.

³¹ Lakuš, 2017.

³² Hrvatska udruga Benedikt: *Zora dalmatinska* (<https://hu-benedikt.hr/?p=125096>)

³³ Hrvatska Enciklopedija: *Zora dalmatinska* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67403&fbclid=IwAR2BcP6nJdPC1jDgUnzC4HBHwhLk87o83drfgJVAejavDAJ4eDggyGL2ZbE>)

hrvatskog naroda. Tjednik je bio više prosvjetnog nego književnog karaktera, te je iz tog razloga malo istaknutih književnika u njemu surađivalo.³⁴

³⁴ Lakuš, 2017.

5. IME I PODRIJETLO MORLAKA

Naziv Morlaci, Moro-Vlasi potječe od grčko-bizantske složenice *Maurovlahoi*, ili Crni Vlasi, točnije atribut *mauros* prevodi se kao crn, te označava odjeću od crne vune, a *Vlahoi* kao Vlasi. U latinskim izvorima se spominju *Morovlachi*, *Morolacchi*, od čega kasnije na narodnom talijanskom jeziku nastaje *Morlacchi*, *Murlacchi*.³⁵

S druge strane, Fortis je imao drukčije mišljenje o etimologiji njihova imena, vjerovao je u mogućnost „da je naziv Morovlasi isprva imao značenje moćni ili osvajački *došljaci s mora*, jer tako se zove *mare* u svim narječjima slavenskog jezika.“ Također, osporavao je etimologiju morlačkog imena koju je iznio povjesničar Ivan Lucius, koja smatra da Morovlasi ili Morovlaci znači Crni Latini. Fortis iznosi kako u ilirskom jeziku riječ *moro* ne odgovara riječi *crn*, te da su Morlaci možda bjelji od Talijana. Pretpostavljao je da su oni u prošlosti sa žala Crnog mora provalili u daleke krajeve (naše zemlje).

U 29. broju prve godine izlaženja časopisa *Zora dalmatinske* navodi se da su „...*Morlaci* to je *Morski Lah*, *Morski Vlasi* ili *Talijani* kod mora.“ Isto tako napominju da „Svi daklen pogriše koji naše slavljane, Vlasi, Morlaci zovu, jer onim sto se sada Morlaci zovu, to ime nepristoji.“ Dalje spominju da seljaci nisu Morlaci, kako ih nazivaju građani kako bi ih ismijali i narugali im se, već seljaci zaslužuju lijepo i pošteno ime kao što se kaže na njemačkom (*Landmann*) ili talijanskom (*Villico*).³⁶

Nazivi Morlaci i Morlakija se različito tumače od prostora do prostora, te su ih u raznim vremenima povezivali s različitim značenjima. U primorsko-jadranskoj zoni su Morlake nazivali brdskim pastirima romanskog podrijetla, a kasnije se to ime koristilo većinom za siromašne i manje civilizirane seljake-stočare sa susjednih brda. Bitno je spomenuti da je za mletačkog građanina, ali i u gotovo cijeloj Italiji vrijedila negativna predodžba o njima, točnije smatrali su ih „divljacima“. Pod Morlake u širem smislu mislimo na cjelokupno stanovništvo na području unutrašnjosti Dalmacije, te na naziv koji koristi stanovništvo primorskih gradova kako bi označio narod brdovitog zaleđa od Zadra i Nina duž Velebita do Neretve.³⁷

³⁵ Hrvatska Enciklopedija: *Morlaci* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41968>)

³⁶ *Zora dalmatinska*, 1844., br.29., str. 230.

³⁷ Vince - Pallua, 2000., str. 289.-290.

6. MORLAKIZAM

Kroz 18. stoljeće, u doba romantizma, patrijarhalan način života i običaji Morlaka postali su iznimno zastupljena tema među književnicima i znanstvenicima poput Ivana Lovrića, Marka Kažotića, Charlesa Nodiera i ostalih, dok je u novije doba njihova prošlost sve zanimljivija povjesničarima.³⁸ Fenomen *morlakizma* je nastao unutar diskursa venecijanskog prosvjetiteljstva, te ga se zato valja primarno promatrati u kontekstu jadranske transkulturne povijesne problematike. Fortisovo "otkriće Morlaka" iz venecijanske perspektive zapravo je bilo „nova slika Morlaka“, izraz novog, prosvjetiteljskog imaginacijskog konstrukta. Primjerice, u Njemačkoj *morlakizam* nije imao veliki odjek u književnosti, sve do Herdera, kada (južno)slavenska tematika i morlački motivi prodiru u srednjoeuropsku literaturu. Književna obrada morlačkih motiva u njemačkoj književnosti počinje s *Hasanaginicom*, epskom baladom koju Fortis navodi u svom putopisu, a prevodi ju Goethe.³⁹

Američki povjesničar Larry Wolff fenomen morlakizma shvaća kao konstrukt venecijanskog venecijanskog prosvjetiteljsko-kolonijalnog diskursa, odnosno, kao sredstvo mletačke kulturne i političke vladavine u Dalmaciji. On zastupa mišljenje kako je Fortisov intelektualni angažman u Dalmaciji nedjeljiv od mletačkog imperijalnog konteksta. Wolff korijene prosvjetiteljskog fenomena koji naziva „otkrićem Istočne Europe“ vezuje uz fenomen *morlakizma*, pa su tako Dalmacija i njeno morlačko stanovništvo postali oglednim primjerom izmišljene konstrukcije koja stremi za „unutarnjom orijentalizacijom“ Europe. Prema Wolffu, Fortisovo djelo nije bilo presudno samo za stvaranje intelektualnog orijentalističkog diskursa o istočnoj obali Jadrana i njegovom slavenskom stanovništvu, nego i za cijelo područje Istočne Europe, koji su se prikazivali kao prostori medijacije civilizacije i barbarstva (Zapada i Orijenta), točnije prostore „unutarnje drugosti“ Europe.⁴⁰

7. O OBIČAJIMA MORLAKA

Morlaci su sve do početka 18. stoljeća bili skoro pa nomadski narod, kojima je mobilnost i često seljenje bila osnovna karakteristika života.⁴¹ Kroz 17. stoljeće najveći broj Morlaka se naselio u zaleđu dalmatinskih gradova, i to za vrijeme mletačko-turskih ratova (Kandijski rat 1645.–1669. g. i Morejski rat 1684.–1699. g.). Morlaci su se isticali kao vrlo vješti ratnici, što

³⁸ Hrvatska Enciklopedija: *Morlaci* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41968>)

³⁹ Raspudić, Nino, 2010., str. 155.-180.

⁴⁰ Wolff, Larry, 2001., str. 324.-328.

⁴¹ Vince- Pallua, 2000., str. 289.

je posebno opjevano u brojnim narodnim pjesmama. Morlački specifični običaji i tradicija su privlačili zanimanje putopisaca i istraživača već od 17. stoljeća. Alberto Fortis je u svom djelu *Putovanje po Dalmaciji* iz 1774. godine detaljno prikazao običaje Morlaka te opisao svakodnevni život stanovnika Dalmatinske zagore i tako otvorio put daljnjim istraživanjima ove teme i područja Dalmacije.⁴² Njegovo djelo je, uvodeći fenomen *morlakizma*, uvelike utjecalo na književnost europskog romantizma.

6.1. Fortisov opis običaja Morlaka

Poglavlje o Morlacima iščitavalo se i prije objavljivanja cijelog djela, te je postalo iznimno slavno i tako zapravo zasjenilo druga poglavlja *Put po Dalmaciji*. U poglavlju o Morlacima najviše dolazi do izražaja osjećajnost promatrača, odnosno Fortisa. Fortis na Morlake gleda identično kao što odrasli gledaju na djecu.⁴³ Fortisov opis običaja Morlaka istovremeno se smatra i njihovom apologijom, točnije opravdanje i obranu Morlaka, što je i on sam priznao i potvrdio rečenicom: „Ja mislim da sam narodu, koji me je tako dobro primio i sa mnom čovječno postupio, dužan vrlo opširnu apologiju, zapisujući ono što sam od njegovih sklonosti i običaja lično vidio...“⁴⁴

Negirao je i osporavao mišljenje koje je u Europi vladalo o Morlacima „kao divljem i nerazumnom soju, lišenom čovječnosti i sposobnom za svako zlodjelo“. Fortis je navedeno njihovo ponašanje pripisivao prošlosti, odnosno naravi i navikama koje su razvili za vrijeme ratovanja s Turcima.⁴⁵ Isto tako, Fortis nalaže kako ne treba u potpunosti vjerovati geografu Giovanniju Antoniu Maginiju po kojem Morlaci i uskoci potječu iz Epira, već i da zaista jesu došli iz tih krajeva u Mletačku Dalmaciju, treba podrobnije istražiti odakle su onamo stigli. Običan puk treba razlikovati od hajduka koji nikada nisu spadali pod kategoriju naroda, što se primjećuje i iz njihovog imena, koje izvorno znači „glavar družine“ (ili „glava obitelji“).⁴⁶

6.2. Opis Morlaka od strane autora *Zore dalmatinske*

O Morlacima i njihovim običajima u *Zori dalmatinskoj* piše Šime Ljubić, koji svoje priloge objavljuje od samog početka izlaženja časopisa 1844., pa narednih godina, 1845. i 1846., pritom uspješno surađujući s urednikom Antom Kuzmanićem. Njegov interes je bio vrlo širok, a to

⁴² *Morlaci* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41968>) + 18.1.2021.

⁴³ Bratulić, 2004., str. 19. – 20.

⁴⁴ Fortis, 2004., str. 33.

⁴⁵ Knezović, 2000., str. 131.

⁴⁶ Fortis, 2004., str. 34.

možemo vidjeti po tome što u *Zori dalmatinskoj* objavljuje priloge s područja književne povijesti, povijesti prava i sudstva, etnografije, gospodarstva, numizmatike te kulturne i političke povijesti. Pokazivao je veliki interes prema temu običaja Morlaka, toliko da je 1846. godine u Zadru objavio knjigu pod nazivom *Narodni običaji kod Morlakah u Dalmaciji*.⁴⁷

⁴⁷ Maštrović, 2009., str. 111.-124.

7. USPOREDBA OBIČAJA

7.1. Vjera i svetkovine

Alberto Fortis jasno navodi primjere zbog kojih smatra kako ovaj narod, bio rimskog ili grčkog obreda, ima jako nastrana i čudna vjerska poimanja. Latinski i grčki obred uvelike se razlikuju jedan od drugoga, te između njih stoji nesloga, crkveni službenici i jedne i druge strane potiču negativne priče kako bi ocnili drugu stranu. Dok su latinske crkve siromašne, no dosta čiste, grčke crkve su jednako siromašne i iznimno prljave. Fortis je, svjedočeći prikazu u kojem župnik jednog morlačkog sela sjedi na zemlji na trgu ispred crkve i ispovijeda žene koje kleče ispred njega, zaključio kako su običaji tog naroda uistinu nevini, te kako obožavaju i vjeruju slugama. Iz njegovih opisa također saznajemo da Morlaci štuju i vjeruju u mnoge svece.⁴⁸

Fortis je uočio ogromnu moć svećenstva nad Morlacima. On svećenike smatra zaslužnima u podupiranju Morlaka u praznovjerju, te navodi kako su pohlepni i konzervativni. Isto tako, okreću Morlake da se bore protiv Turaka u čemu je Fortis uvidio „duh pogrešno shvaćene vjere“.⁴⁹ Što se tiče navedenih opisa koje Fortis navodi u vezi vjerovanja Morlaka može se pronaći podudarnost sa opisima koje navodi *Zora dalmatinska*, primjerice izrazito poštivanje crkvenih zakona, župnika i ostalih crkvenih službenika te općenito služenje crkvi.

Potrebu za poveznicom i usporedbom ova dva izvora navela me činjenica da se Fortisovo ime spominje u *Zori dalmatinskoj*, gdje iako njega i njegovo djelo smatraju zaslužnim za detaljnijim saznanjem o običajima i naslijeđu Morlaka, s druge strane se ne slažu sa svim podacima koje je on iznio u svom djelu. Točnije, navodi se kako je među Morlacima bilo mnogo Grka, koji nisu bili katolici, stoga, zbog različitosti u tradicijama nisu ni mogli živjeti u skladu s katolicima, kao što je to zagovarao Fortis (koji ih je idealizirao, u nekom pogledu). To je bio ujedno i glavni uzrok koji ih je sprječavao da napreduju u općem obrazovanju i izobrazbi. Morlaci uvelike poštuju crkvene zakone i može se reći da služe crkvi, što vidimo po rečenici „Cerkva doisto mu je kao majka, a župnik kao otac u vreme njegovih nevoljah.“⁵⁰ Morlačko katoličko bogoštovlje se uspoređuje sa srpskim, zbog toga jer se mole Bogu tri puta na dan,

⁴⁸ Fortis, 2004., str. 44. – 45.

⁴⁹ Knezović, 2000., str. 139.

⁵⁰ Fortis, 2004., str. 44.

ujutro kad ustanu, prije večere i prije spavanja.⁵¹ Neke od najznačajnijih svetkovina kod Morlaka su Božić, Ivandan, Jurjev dan, te Markov dan.⁵²

7.2. Praznovjerje i osveta

U trenutku kada Europa započinje otkrivati izvaneuropske civilizacije, ujedno počinje preispitivati i svoje tradicije, čime zapravo kreće borba protiv praznovjerja. Fortis u svom djelu više puta oprimjeruje tragove morlačkog praznovjerja, koje Morlake navodi na osvetu i stoga spada u glavne temelje nesreće Morlaka.⁵³ Primjerice Pažanima Fortis zamjera jednaku stvar u vezi rituala prizivanja kiše, navodeći da „neuki puk gleda na kišu kao nevolju koju na zemlju navlače čarobnjačke sile“ te ih još u nekoliko navrata naziva „ubogima“, „neukima“, a njihove običaje „smiješnima“. ⁵⁴ Mišljenje da je praznovjerje u Morlaka usko povezano sa poganstvom ističe se i u *Zori dalmatinskoj* i u Fortisovu *Putu po Dalmaciji*. Do suprotnih stavova dolazi u tome što Fortis ne zamjera Morlacima previše što se tiče praznovjerja, dok ih *Zora dalmatinska*, između ostalog, zbog toga smatra veoma nazadnima, nasilnima i nastranima.

Morlaci su vjerovali u utvare i bića u koja se i dan danas vjeruje, posebice u ruralnim područjima, a to su: vještice, zlodusi, noćne utvare, vradžbine i vampiri. Kada umre čovjek, običaj je da mu se prerežu potkoljenice i svega ga se izbode iglama, kako bi spriječili da luta okolo nakon što postane vampir ili vukodlak. U izvorima se navodi kako su Morlaci smatrali svoj strah opravdanim i nisu ga se sramili. Stare vještice Morlakinje umiju bacati mnoge vradžbine, od kojih je najčešća ona kojom se zasušuju vimena muznih krava. Fortis bilježi i jednu priču koju je čuo za vrijeme boravka s Morlacima, o susretu fratra s vješticom. Jednom mladiću su dvije vještice iščupale srce dok je spavao i potom ga htjele ispeći i pojesti. Pošto je mladić bio u snu, tek kad se probudio shvatio je da nema srca, te se udružio s fratrom, koji je također vidio sve što je bilo, kako bi kaznili te dvije vještice. No, one su hitro odletjele, nakon čega je fratar izvukao iz peći mladićevo srce, dao mu da ga pojede i time pomogao mladiću da ozdravi.

Kao što postoje vještice (čarobnice), postoje i tzv. *bahòrnice*, odnosno žene koje su vrlo vješte u skidanju uroka. Kako bi ozdravili ili kako bi se zaštitili od određene bolesti Morlaci običavaju nositi kapu sa zašivenim zapisima na kojima su napisana imena svetaca sa kojima se ne treba

⁵¹ *Zora dalmatinska*, 1846., br. 25., str. 195.-196.

⁵² *Zora dalmatinska*, 1846., br. 26., str. 205.

⁵³ Knezović, 2000., str. 139.

⁵⁴ Fortis, 2004., str. 270.

šaliti, a znaju ih radi istoga cilja vezati volovima na rogove. Fortis spominje kako Morlaci isto tako štiju bakrene i srebrne novčiće kasnoga Carstva te suvremene mletačke kovanice za koje vjeruju da imaju ogromne moći protiv padavice i drugih bolesti. Spomenuti novčići predstavljali su Morlacima dragocjeni dar.⁵⁵

U *Zori dalmatinskoj* se navodi kako je za Morlake karakteristična velika uzvišenost i štovanje svetih zakona, čime se ponose kao duhovni pastiri, no kako s druge strane vjeruju i u postojanje noćnih mora, vizija i nadnaravnih pojava. Vjeruju u vukodlake, kojih se navodno jako boje. Također vjeruju u vještice, za koje smatraju da najviše jedu ljude u pokladno vrijeme, stoga se tada protiv njih prakticira mazanje bijelim lukom po prsima, po tabanima i ispod pazuha.⁵⁶ Praznovjerje u Morlaka autori *Zore dalmatinske* povezuju sa poganstvom, ali i sa njihovom tvrdoglavošću i zaostalošću u slijeđenju svoje tradicije. Pridržavanje svojih običaja pod svaku cijenu vidimo i po osveti, koja je bila kod njih sveta dužnost građanina, i onaj koji se nije osvetio za uvredu, držali su ga nepoštenim čovjekom. „Kerv za kerv, bilo je kod njih pravilo silnie od svih zakonah.“⁵⁷ Ni sveta knjiga za kršćane, *Biblija*, nije mogla zaustaviti kod Morlaka krvnu presudu, odnosno osvetu ubojice njihove obitelji, iako se unutar Biblije, točnije unutar Deset Božjih zapovijedi, spominje kako čovjek ne smije ubiti drugoga. Također, navodi se da je kod Morlaka u ondašnje vrijeme bilo slučajeva da je osvetnik čuvao glavu protivnika kao dragocjenost.⁵⁸ Oni vjeruju da je osvetla pravda, a vode se poslovičom: „ko se ne osveti, on se ne posveti.“⁵⁹ Ovaj sam okrutan običaj odlučila izdvojiti jer mi je bio posebno zanimljiv, te smatram da je vrlo sličan sa talijanskom *Vendettom*, odnosno krvnom osvetom, koja se i dan danas provodi unutar talijanske mafije.

7.3. Gostoljubivost i (ne)prijateljstva

Fortis je u svom djelu, osim opažanja vrlina i mana Morlaka, uspio dočarati i njihovu duhovnu i materijalnu kulturu. Zapisao je gotovo sve njihove običaje, kategorizirao ih po društvenim ulogama te za svaki običaj iznio svoje mišljenje, odnosno stav pripadnika urbane sredine, odakle i dolazi. Fortis je ponajprije uočio kako je prijateljstvo Morlacima bitna stavka njihova života. Najviše je bio fasciniran činjenicom da je prijateljstvo Morlacima postojano, za razliku od mletačkog prijateljstva, koje je „podložno promjeni zbog najmanjih razloga“. ⁶⁰ I

⁵⁵ Fortis, 2004., str. 44. – 45.

⁵⁶ *Zora dalmatinska*, 1846., br. 26., str. 204.

⁵⁷ Fortis, 2004., str. 44.

⁵⁸ *Zora dalmatinska*, 1845., br.42., str. 332.

⁵⁹ *Zora dalmatinska*, 1846., br.21., str. 164.

⁶⁰ Fortis, 2004., str. 42.

Zora dalmatinska i Fortis navode kako su Morlaci od prijateljstva stvorili vjerski zakon koji se sklapao pred oltarom u nazočnosti svega naroda.

Kako bi to dodatno potvrdio i oprimgjerio, Fortis u svom djelu bilježi združivanje dviju djevojaka koje su postajale *posestre*. U njihovim očima se moglo vidjeti zadovoljstvo pošto su sklopile tu svetu vezu, a taj istinski osjećaj Fortis smatra da mogu ostvariti samo one duše koje još nisu oblikovane ili „pokvarene“ od strane društva. Također, Fortis smatra da su od prijateljstva i posvećenog bratimljenja u Morlaka potekla zakleta braća koja su česta pojava u Italiji, ali i izvan nje. No, između njih postoji ogromna distinkcija, dok kod Morlaka prijateljstva donose uzajamnu korist i blagostanje, kod Talijana se najčešće združuju nasilnici i zločinci te prave štetu ostalom narodu. Kad bi se slučajno dogodilo da izbije nesloga ili određena svađa među pobratimima, cijeli okolni kraj bi o tome pričao kao o ogromnoj i nedopustivoj sramoti. Morlački starci su za tu neslogu okrivljavali miješanje njihovog naroda s Talijanima, po čijem uzoru su svaki dan počeli konzumirati vino i druga jaka pića te potom činili nered i tragedije.

Morlaci su gotovo više od prijateljstava držali do neprijateljstava. „Osveta je tako usađena u dušu ovog naroda da svi misionari na svijetu ne bi bili dovoljni da je iskorijene“. ⁶¹Jednako kao što Morlak po prirodi čini dobro svojim bližnjima, tako i zna učiniti zlo u slučaju da ga netko uvrijedi ili mu nanese zlo. ⁶² U tom se segmentu opisi podudaraju u *Zori dalmatinskoj* i u Fortisa, oba izvora navode kako su Morlacima pravda i osveta istoznačni pojmovi.

Morlaci su izrazito gostoljubiviji prema strancima koji se nađu u njihovom domu. U časopisu se navodi kako se Morlak rodi s urođenom gostoljubivošću i plemenitošću. U trenutku kada stigne gost, Morlaci mu otvaraju svoju kuću, bili oni siromašni ili bogati, te mu pružaju sve što mu je potrebno, makar na to potrošili cijelu plaću. Zauzvrat, gost će pokazati neizmjernu zahvalnost i prijateljstvo. To dovodi do činjenice da su Morlaci bili rasipni i nisu pametno raspolagali financijama, kao ni sa hranom. Također, žene su u morlačkom društvu bile podređene muškarcima i nisu ih pretjerano poštovali, što između ostaloga, vidimo i po običaju u kojem kada gost dođe, najstarija kćer ili nevjesta ga prima, te poljubi pri silasku sa konja ili pri ulaska u kuću. ⁶³

⁶¹ Fortis, 2004., str. 42.

⁶² Fortis, 2004., str. 41. – 42.

⁶³ *Zora dalmatinska*, 1846., br.21., str. 162.-163.

7.4. Moralne i obiteljske vrline

Od razdoblja renesanse većinom se smatralo kako je gostoljubivost urođena, dok su ipak postojali i oni koju su bili mišljenja kako je ona posljedica društvenog razvoja. Fortisa je, od svih moralnih osobina, najviše oduševljavala gostoljubivost. Zastupao je stajalište kako je ona kod njih urođena.⁶⁴ Navodi da je Morlak koji živi daleko od mora i razvijenih gradova i mjesta potpuno različitog morala od njih. Talijani koji trguju po Dalmaciji i stanovnici Primorja iskorištavaju i zlorabe njihovu dobrotu, stoga se njihovo povjerenje mnogo smanjilo. No, bez obzira na sve, Morlaci će uvijek primiti stranca u svoju kuću, poslužiti ga najbolje što mogu, a da pritom ne traže ništa i odbijaju svaku zahvalnost. Njihovu je gostoljubivost i dobrotu Fortis više puta osjetio na vlastitoj koži, kada ga je jedan nepoznati Morlak obdario ručkom, ili kada ga je vojvoda Prvan u Kokoriću srdačno ugostio samo zato jer je bio prijatelj jedne obitelji njegovih prijatelja. Priredili su mu rastanak koji nikada u životu nije doživio. Kod Morlaka su gostoljubivi svi, od bogatih do siromašnih, jedino s njima treba imati lijep pristup kako bi oni zauzvrat pružili svu ljubaznost i srdačno prijateljstvo.

Fortis za Morlake govori kako uopće ne drže do domaćeg gospodarstva, te ih u tom pogledu uspoređuje s Hotentotima. U tjedan dana su kadri potrošiti ono što bi im bilo dovoljno za par mjeseci, stoga se može reći da su veoma rastrošni, kao što se to iskazuje i u *Zori dalmatinskoj*. Primjerice u vrijeme svadbe, dolaska rođaka ili prijatelja ili bilo kojem povodu za radost, neumjereno piju i jedu sve što imaju u kući. Nakon toga je Morlak štedljiv i sam sebe kažnjava tako što se odbija služiti stvarima koje su namijenjene da ga zaklanjaju od vremenskih nepogoda (nova kapa ili obuća). Ono što se ne navodi u *Zori dalmatinskoj*, a Fortis ističe, jest izrazita točnost Morlaka u vraćanju posuđenog novca ili dara.⁶⁵

7.5. Vrijednosti i zanati

I u *Zori dalmatinskoj* i kod Fortisa pronalazimo kako su Morlaci veoma bistri ljudi sa poduzetnim duhom, te da su zato uspješni u svakom poslu kojega se uhvate. Posebno se dobro snalaze sa oružjem. Kao primjer toga Fortis bilježi kako je, krajem 17. stoljeća, francuski general Louis Delfino osvojio važan dio zemljišta ispod vlasti Porte upravo uz pomoć morlačkih četa. Postižu velike uspjehe i što se tiče trgovine, a kada odrastu vrlo brzo nauče

⁶⁴ Knezović, 2000., str. 133.

⁶⁵ Fortis, 2004., str. 39. – 40.

čitati i pisati. Fortis bilježi priče koje je načuo da su početkom 18. stoljeća morlački pastiri u velikom broju čitali knjigu „...o kršćanskom, moralnom i povijesnom nauku što ju je napisao opat Divković, a više je puta tiskana u Mlecima njihovom ćirilicom bosančicom koja se djelomično razlikuje od ruskog pisma.“⁶⁶ Fortis u svom djelu spominje i opisuje morlački kurziv koji je jako sličan ruskom kurzivu, jedina razlika je u tome što morlački kurziv ima slabiji pravopis i sadrži više istine o njihovom izgovoru.⁶⁷

Iako su prirodno nadareni i sve mogu naučiti, u zemljoradnji i uzgoju stoke nemaju gotovo ništa znanja. Fortis to povezuje sa njihovom tradicijom koja ih ograničava da se okrenu učenju novih znanja i vještina, već ih tjera da se strogo drže starinskih običaja. Zato njihova stoka često trpi glad i hladnoću, a oruđe kojim se služe u zemljoradnji je veoma nazadno i potpuno drukčije od oruđa Talijana u to doba. Držanje tradicije primjećuje se i u njihovim krojačkim vještinama, točnije, krojevi odjeće su im starinski i nepromjenjivi, a odjeću uvijek prave korištenjem istih tkanina. Skoro sve Morlakinje umiju plesti i vesti, a tehniku pletenja koju nazivaju *nazuvka*, Talijanke ne znaju oponašati. Fortis hvali njihov lončarski obrt koji se razvio u nekim morlačkim selima, te koji je puno kvalitetniji od onog u Vrlici primjerice.⁶⁸

Morlaci posjeduju ogromne vještine, spretni su, vrijedni i bistri, što ih čini sposobnima u bilo kojoj vrsti posla. Najbolji su u upravljanju oružjem, što se i vidi iz mnogih bitki koje su vodili sa Turcima, na strani Mletaka. Morlaci, ako su tokom bitke pod dobrim vodstvom, vrlo su uspješni, iako neobrazovani. Iako su sposobni za sve poslove, striktno se pridržavaju svojih običaja, prilikom čega se ne prilagođavaju novim tehnologijama i modernizaciji. Većina Morlaka živi od pšenice. Kada kopaju ili kupe sijeno po cijeli dan, šale se i vesele, a poslije večere pjevaju i plešu. To nam ukazuje kako su imali pozitivan duh jer su nakon teškog rada izdvajali vrijeme za veselje.⁶⁹

7.6. Odjeća, ples i glazba

Fortis, između ostalog, vrlo podrobno opisuje i vanjski izgled, odnosno nošnju Morlaka i Morlakinja, uviđajući pritom da se ona razlikuje od kraja do kraja. Svakidašnja nošnja je u Morlaka veoma skromna i jednostavna. I muškarci i žene kao obuću koriste opanke, a stavljaju

⁶⁶ Matija Divković je bosanski franjevac, hrvatski pisac koji je živio u drugoj polovici 16. i drugoj polovici 17. stoljeća, a svoja djela je tiskao na bosančici, u Veneciji. Njegova djela su se čitala u cijeloj Bosni, Istri i Dalmaciji. Fortis, 2004., str. 43.

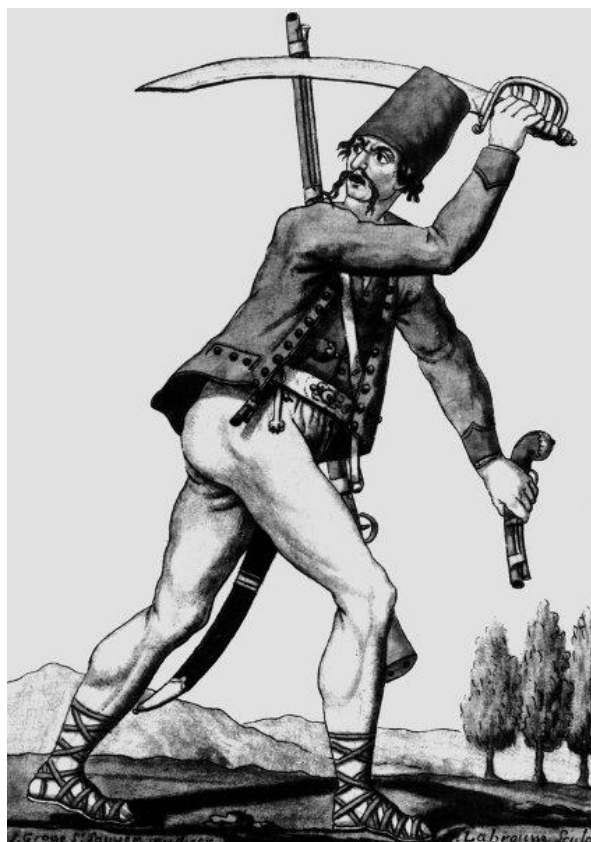
⁶⁷ Fortis, 2004., str. 64.

⁶⁸ Fortis, 2004., str. 42. – 44.

⁶⁹ *Zora dalmatinska*, 1846., br.27., str. 211.-213.

ih na nogu odjenutu nekom vrstom pletene bječve koju zovu *navlakača*. Hlače, napravljene od debele bijele *raše*, vezuju se oko kukova, te u njih ulazi košulja preko koje se nosi kratak prsluk – *jačerma*. Preko *jačerme* zimi običavaju staviti ogrtač od debelog drvenog sukna, kojeg nazivaju *kabanica* i *japundža*. Za glavu koriste prekrivalo zvano *kapa*, iznad koje se stavlja određena vrsta valjkastog turbana koji se u njih naziva *kalpak*. Vrlo je bitno napomenuti kako uvijek sa sobom nose oružje (jedan ili dva samokresa pozadi, te veliki nož zvan *hàndžar* ispred), koje stavljaju između crvenog remena i hlača.⁷⁰ Fortis bilježi kako je puška Morlaku uvijek na ramenu, čim iziđe iz kuće. Narodni starješine se mnogo bogatije odijevaju od ostalih Morlaka.

71

Prilog 1: Morlak iz okolice Zadra, gravura iz 18. st.

(https://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/HE7_0997.jpg)

U *Zori dalmatinskoj* detaljno se opisuje odjeća Morlaka i Morlakinja. Ona je vrlo jednostavnog kroja, što ponovno možemo povezati sa njihovim neprilagođivanjem novim tehnologijama u izradi odjeće i obuće. Saznajemo da je navodno njihova odjeća bila smiješna, pogotovo

⁷⁰ Fortis, 2004., str. 55.

⁷¹ Fortis, 2004., str. 57.

Talijanima koji su ju ismijavali. Također se spominje da se odjeća Morlaka razlikuje od mjesta do mjesta.⁷²

Prilog 2: Primjer nošnje Morlaka i Morlakinje (<https://povijest.hr/drustvo/narodi/tko-su-bili-morlaci-u-sluzbi-mletacke-vojske/>)

Najčešći ples Morlaka je kolo, a vodi se uz pjevanje narodnih pjesama. Ovaj običaj su Morlaci doveli sa sobom u 7. stoljeću, nakon što su se doselili na prostor današnje Dalmatinske zagore i njene okolice. Spomenuti običaj je bio ilirski, a Slaveni su vremenom poprimili i usvojili taj običaj. Nemaju pretjeranog smisla za pjevanje, u časopisu se opisuje da im je svako pjevanje isto, a pjesme u kojima se pjevaju viteške predaje, najčešće su u desetercima, no ne slažu se. Ove su pjesme o junaštvu i ljubavi, a često pjevaju pjesme i uz gusle.⁷³

Fortis piše da su glazba i pjesništvo u Morlaka bili vrlo jednostavni. Običaj je bio da se okupljaju u seoskim kućama i obnavljaju predaju narodnih priča o starim vremenima. Najčešće na navedenim okupljanjima bude poneki pjevač koji ponavlja, a ponekad i nanovo sastavlja stare pjesme uz pratnju *gusla*. Fortis opisuje *gusle* kao glazbalo koje „ima samo jednu žicu sastavljenu od mnogo konjskih struna“.⁷⁴ Od ostalih seljačkih glazbala raširenih u Morlačkoj valja izdvojiti svirale i pastirske dipole od nekoliko trski i mijeha. Junačko pjevanje koje Morlaci

⁷² Zora dalmatinska, 1846., br.28., str. 219.

⁷³ Zora dalmatinska, 1846., br.32., str. 253.-256.

⁷⁴ Fortis, 2004., str. 57.

izvode veoma je tužno i jednolično, a pjevanje „kroz nos“ (nazalno) koje prakticiraju savršeno se slaže s glazbalom na kojem sviraju. Stihovi koji se koriste u njihovim najstarijim tradicionalnim pjesmama su deseterci bez rime. Dok *Zora dalmatinska* morlačko pjesništvo opisuje monotonim i jednostavnim, Fortis primjećuje izrazitu osjećajnost u njihovim pjesmama, te svjedoči kako one djeluju na same Morlake. Slušajući pjevanje vidio je poneke Morlake kako plaču i uzdišu, što Fortis nije mogao osjetiti jer nije dobro poznao jezik, ili jer nema priprostu dušu kao oni. Glavnu karakteristiku morlačkih pjesničkih pripovijedaka čini jednostavan stil pisanja, koji je s druge strane teško shvatljiv nepripadnicima Morlaka. Fortis napominje da nije pronašao pjesme starije od 14. stoljeća, zbog čega mu je jako žao, no smatra da bi se među stanovnicima sa područja današnjeg Velebita pronašle pjesme i iz starijeg razdoblja.⁷⁵

Fortis je preveo na talijanski jezik nekoliko morlačkih junačkih pjesama te je jednu od njih, *Asanaginicu*, uklopio u poglavlje o Morlacima smatrajući je veoma dobro sročenom, zanimljivom, ali i relevantnom jer govori običajima ovog naroda. Također, on spominje i Dubrovnik te mnoge velike pjesnike i pjesnikinje koje je on dao, od kojih posebno ističe Ivana Gundulića. Za ostale primorske i otočne gradove Dalmacije jednako ističe postojanost slavni pjesnika, no primjećuje kako su brojni talijanizmi koji su se ukorijenili u njihova narječja uvelike promijenili autohtonu jednostavnost jezika. Iznosi vlastito mišljenje da je njemu bosanski, kojim govore Morlaci u unutrašnjosti, skladniji od ilirskoga u Primorju.

Morlaci najčešće pjevaju noću ili kada putuju, i to o starim djelima slavenskih imućnih ljudi, kraljeva ili o nekom tragičnom događaju. U slučaju da se dogodi da prema putniku dolazi u susret putnik sa susjednog sela, on bi se počeo nadovezivati na pjesmu prvog putnika, te bi se to naizmjenično pjevanje nastavilo sve dok im udaljenost ne razdvoji glasove. Svakom je stihu prethodio dugačak usklik „oh!“, i to „barbarski izvijeno“, dok su se riječi od kojih je sastavljen stih izgovarale brzo i skoro bez zavijanja.⁷⁶

Tradicionalne pjesme do kojih Morlaci jako drže jedan su od bitnih faktora održavanja starinskih običaja, te upravo iz tog razloga njihove igre, plesovi i obredi, potječu iz davnih vremena. Zanimljivo je da su skoro sve njihove igre bazirane na iskušavanje snage i vještine, poput natjecanje tko više preskače, tko brže trči, tko dalje baca kamen.

Najdraži ples Morlaka, koji je izdvojila i *Zora dalmatinska* i Fortis, jest *kolo* ili krug. Svi sudionici kola, muškarci i žene, najprije se uhvate za ruke, načine krug i počnu sporo kružiti i

⁷⁵ Fortis, 2004., str. 57.

⁷⁶ Fortis, 2004., str. 58. – 59.

njihati se uz zvukove glazbala u pozadini. Krug funkcionira tako da mijenja oblike u elipsu i kvadratu, te u jednom trenutku postane brži da bi na kraju doveo do izvođenja visokih skokova koje izvode i žene, s cjelokupnim preokretanjem tijela i odjeće. Fortis navodi da je „nevjerojatan zanos što ga Morlaci gaje prema tom divljem plesu“, toliko da ga često krenu plesati iako su umorni od posla ili puta.⁷⁷

7.6.1. Ženska nošnja

U Morlaka se udane i neudane djevojke jasno razlikuju. Djevojačka nošnja je složenija i neobičnija zbog nakita kojeg nose na glavi, dok udane žene ne smiju nositi ništa na glavi osim bijelog ili obojenog rupca. Djevojke nose skrletnu kapu s koje najčešće visi veo koji je znak njihove nevinosti. Također, djevojke iz imućnije obitelji nose kapu ukrašenu srebrnim novcem, a siromašnije djevojke nose kapu bez ikakvog uresa. Košulje koje su se nosile za blagdane bile su vezane crvenom svilom ili čak zlatom, a kopčale su se dvjema sponama koje se zovu *maite*. Nosile su i haljinu koja su nazivali *modrina*, zbog modre boje koja je prevladavala. Gornja haljina, *sadak*, dopirala im je do pola noge. Ono što je zajedničko ženama i djevojkama jest da oko vrata nose debela niska staklena zrnja različite veličine i boje, na rukama bezbroj prstenja, te na zapešću kožnate narukvice. Djevojke su uvijek nosile crvene čarape, a prije udaje im je bilo zabranjeno nositi drugu obuću osim opanaka. U slučaju da se dogodi da djevojka iziđe na loš glas zbog lošeg vladanja, kaznili bi je tako što bi joj župnik javno strgnuo skrletnu kapu, te bi joj rođak prerezao kosu u znak sramote.⁷⁸

⁷⁷ Fortis, 2004., str. 59. – 60.

⁷⁸ Fortis, 2004., str. 47.

Prilog 3: Morlakinja iz okolice Zadra, gravura iz 18. st.
(https://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/HE7_0996.jpg)

7.7. Autohtona jela

Morlaci su se najčešće hranili skutom koju su dobili dodavanjem octa u mlijeko. Kada trebaju spremati neko jelo gostu na brzinu, to često bude mladi sir pržen na maslu. Što se tiče kruha, Fortis ističe kako je u njih običaj praviti brašnenice, odnosno pogače od ječma, prosa, kukuruza i pšenice. Peku ih svaki dan na pločama ognjišta, bez obzira na imovinski status, no pšenične brašnenice se rijetko jedu u sirotinjskim kolibama. Korijenje i jestive trave koje nalaze u šumama i poljima im služe kao jeftin obrok, no najdraže jelo im je zasigurno češnjak i ljutika (nakon pečenog mesa, kojim su oduševljeni). Fortis smatra da je češnjak, između ostalog, zaslužan za dugovječnost i snagu Morlaka, zajedno sa čistoćom zraka i vođenjem umjerenog i trudnog života. No, s druge strane se čudi i ne može shvatiti zašto Morlaci ne zasade svoja velika i plodna polja češnjakom i ljutikom već kada ih toliko konzumiraju i vole, nego ih nabavljaju od talijanskih trgovaca. Stoga Fortis u svom djelu predlaže uvođenje nagrade kako bi se time motiviralo Morlake na sadnju češnjaka i ljutike na području koje su naselili. Vjerovao je kako je to jedini način da se Morlake navede na bavljenje zemljoradnje. Jedan bivši general u Dalmaciji je započeo sisanje konoplje u morlačkim poljima, te su Morlaci, uvidjevši korist od toga, nastavili njen uzgoj. Od tada nadalje troše manje novca na stranu robu.⁷⁹

⁷⁹ Fortis, 2004., str. 53. – 54.

Zora dalmatinska se previše ne dotiče teme jela koja Morlaci prave, no Vuk Karadžić piše koja su jela najčešće jeli, te pritom opisuje postupak kako se rade: ćufleta, prevrasta, kombost, varica, pečenica.⁸⁰

⁸⁰ *Zora dalmatinska*, 1846., br.29., str. 232.

8. ZAKLJUČAK

Nakon što sam provela temeljito istraživanje časopisa *Zore dalmatinske* te Fortisova djela *Put po Dalmaciji* došla sam do mnogobrojnih saznanja o običajima i kulturi Morlaka, prilikom čega sam djelomično osporila tezu koju sam postavila na početku istraživanja. *Zora dalmatinska* gleda na Morlake kao na najveće zločince i divljake koji se povrh svega čvrsto drže svoje tradicije te se ne žele prilagoditi novim, sadašnjim običajima. Iako *Zora dalmatinska* navodi i njihove vrline, poput gostoljubivosti, vrijednih navika te prijateljske prirode, prevladava stav o njima kao „plemenitim divljacima“. Bitno je spomenuti da je na ondašnje stanovnike Dalmacije, pa tako i na autore *Zore dalmatinske*, mnogo utjecala tadašnja zastupljena predodžba o Morlacima, aktualna u 19. stoljeću, po kojoj su oni necivilizirani i neobrazovani ljudi, zločinci i divljaci. S druge strane, iako ih Fortis idealizira i veliča, ni on ne osporava da su zaostali te im osim vrlina pronalazi i mane. Jedina je razlika u stajalištu promatranja, dok im *Zora dalmatinska* uzima za zlo to što su zaostali i divlji, Fortis im za to nalazi opravdanje i ne gleda kao na nešto odbojno i negativno.

Morlake se ne može u potpunosti okarakterizirati kao divljake, već ih se treba promatrati u širem okviru, odnosno kao narod koji se slijepo drži svojih, ponekad praznovjernih i striktnih običaja unutar tradicije, no s druge strane i onih običaja (poput gostoljubivosti, držanja do prijateljstva, radišnosti i sposobnosti) koji ih svakako čine autentičnima i drugačijima od tadašnjih stanovnika Dalmacije. To nam daje do znanja da se prilagodba stanovnika na novi prostor i asimilacija sa tamošnjim običajima događa postepeno, te da obje strane trebaju sudjelovati u tom procesu.

Na koncu je bitno naglasiti kako je tema Morlaka kao naroda, a posebice njihovih običaja i kulture još nedovoljno istražena iz razloga što su određeni podaci koji se uz njih vezuju upitni pa tako i nedovoljni kako bi se donijelo objektivno mišljenje o njima.

Popis literature

Primarni izvori:

1. Zora dalmatinska, 1844., br. 29., str. 230.
Zora dalmatinska, 1845., br. 42., str. 332.
Zora dalmatinska, 1846., br. 21., str. 162.-164.
Zora dalmatinska, 1846., br. 25., str. 195.-196.
Zora dalmatinska, 1846., br. 26., str. 204.-205.
Zora dalmatinska, 1846., br.27., str. 211.-213.
Zora dalmatinska, 1846., br.28., str. 219.
Zora dalmatinska, 1846., br.29., str. 232.
Zora dalmatinska, 1846., br.32., str. 253.-256.

URL: http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1485C980-43BD-4E00-8D9B-3BE35378D48B&fbclid=IwAR1-HNgmrxS7WB3jFjwIO_M0S2HmLWuOequ7T3FG4g-pJZULi8uPgLOU1ek (pristupljeno 27.7.2022.)

2. Fortis, Alberto, *Put po Dalmaciji*, priredio Josip Bratulić, Marjan tisak, Split, 2004.

Sekundarna literatura:

1. Bralić, Ante, „Osnovno i srednje školstvo u Dalmaciji za francuske uprave (1806.-1813.) i uloga Vicenza Dandola“, *Hrvati i Ilirske pokrajine. Les Croates et les provinces Illyriennes*, zbornik radova, ur. F. Šanjek, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. 535.-544.
2. Bratulić, Josip, *Alberto i njegov put po Dalmaciji* u: Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji*, 2004., priredio Josip Bratulić, Marjan tisak, Split, 2004.
3. Knezović, Marin, Morlak kao prirodni čovjek u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Balthasara Hacqueta, *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Zagreb, 2000.
4. Lakuš, Jelena, *Tragom čitateljstva „Zore dalmatinske“ (1844-1849), prvog dalmatinskog preporodnog glasila*, Split, 2017.
5. Maštrović, Tihomil, Suradnja Šime Ljubića u Zori dalmatinskoj, *Međunarodni znanstveni skup o Šimi Ljubiću, Hrvatski književni povjesničari*, Zadar, Stari Grad (o. Hvar) ; Hrvatska, 3.-6. listopada 2007

6. Mimica, Bože, *Dalmacija od antike do 1918. : (Povijesni pregled)*, Naklada Vitagraf, Rijeka, 2003.
7. Muljačić, Žarko, *Fortisološke studije*, Književni krug, Split, 2011.
8. Muljačić, Žarko, *Putovanje Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765-1791)*, Književni krug, Split, 1996.
9. Peričić Šime, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Zagreb, 1980.
10. Raspudić, Nino, *Jadranski (polu)orijentalizam. Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2010.
11. Valentić, Mirko; Čoralić, Lovorka, *Povijest Hrvata: druga knjiga (Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata)*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
12. Vince- Pallua, Jenka, *Ekohistorija morlačkog načina života druge polovice 18. stoljeća i prve polovice 19. stoljeća, Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Zagreb, 2000.
13. Zaninović, Mate, *Iz prošlosti školstva Dalmacije*, Školske novine, Zagreb, 1978.
14. Wolff, Larry, *Venice and the Slavs. The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 2001.

Internetski izvori:

15. Hrvatska udruga Benedikt: *Zora dalmatinska*, URL: <https://hu-benedikt.hr/?p=125096> (pristupljeno 01.8.2022.)
16. Hrvatska enciklopedija: *Kuzmanić, Ante*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34827> (pristupljeno 14.9.2022.)
17. Hrvatska Enciklopedija: *Morlaci*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41968> (pristupljeno 8.9.2022.)
18. Hrvatska Enciklopedija: *Zora dalmatinska*, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=67403&fbclid=IwAR2BcP6nJdPC1jDgUnzC4HBHwhLk87o83drfgJVAejavDAJ4eDggyGL2ZbE> (pristupljeno 29.7.2022.)
19. Iva LUKEŽIĆ, *Dijalektološko čitanje Fortisove „Asanaginice“*, 2005., URL: <https://hrcak.srce.hr/112147> (pristupljeno 15.7.2022.)
20. Stare hrvatske novine (portal digitaliziranih novina): *Zora dalmatinska*, URL: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=1485C980-43BD-4E00-8D9B-3BE35378D48B&fbclid=IwAR1->

HNgmrxS7WB3jFjwIO_M0S2HmLWuOequ7T3FG4g-pJZULi8uPgLOU1ek

(pristupljeno 30.7.2022.)

21. Wikipedija: *Kraljevina Dalmacija*, URL:

https://hr.wikipedia.org/wiki/Kraljevina_Dalmacija?fbclid=IwAR0VfWpbjP_Og9ckKaCmMrHI25TyTNS0EI_ctlhBEk7bkaBdVcebX8Iez9s#Prva_austrijska_uprava

(pristupljeno 9.9.2022.)

Popis priloga

Prilog 1: Morlak iz okolice Zadra (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=41968>) + 9.9.2022.

Prilog 2: Primjer nošnje Morlaka i Morlakinje (<https://povijest.hr/drustvo/narodi/tko-su-bili-morlaci-u-sluzbi-mletacke-vojske/>) + 9.9.2022.

Prilog 3: Morlakinja iz okolice Zadra (https://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/HE7_0996.jpg) + 9.9.2022.